บทที่ 5
สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การประเมินผลฝึกอบรมโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรเฉพาะด้าน หลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร ปี 2556 ของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) สามารถสรุปการวิจัย อภิปรายผล และมีข้อเสนอแนะในการวิจัย ดังนี้

1. สรุปการวิจัย

1.1 วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลฝึกอบรมโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรเฉพาะด้าน หลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร ปี 2556 ของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ในเรื่องต่อไปนี้

1.1.1 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกรที่เข้ารับการอบรม

1.1.2 ความพึงพอใจของเกษตรกรต่อการเข้ารับการอบรม

1.1.3 ข้อเสนอแนะของเกษตรกรเกี่ยวกับโครงการฯ

1.1.4 ความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการอบรม

1.1.5 ความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการอบรม

1.1.6 การนำไปปฏิบัติของเกษตรกรหลังจากเข้ารับการอบรม

1.2 วิธีดำเนินการวิจัย

1.2.1 ประชากร คือ เกษตรกรผู้เข้ารับการฝึกอบรมตามโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรเฉพาะด้าน หลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร ของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ปีงบประมาณ 2556 ซึ่งมีทั้งหมด จำนวน 160 ราย

1.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ แบบมีโครงสร้างที่มีคำถามทั้งปลายปิดและปลายเปิด เก็บรวบรวมได้จำนวนทั้งหมด 160 คน คิดเป็นร้อยละ 100

1.2.3 การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป โดยใช้สถิติคือ ความถี่ ร้อยละ ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

1.3 ผลการวิจัย

1.3.1 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ พบว่าเกษตรกรที่เข้ารับการฝึกอบรมฯ ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 49.29 ปี จบการศึกษาสูงสุดในระดับประถมศึกษา ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4.84 คน โดยมีจำนวนแรงงานภาคเกษตรในครัวเรือนเฉลี่ย 2.69 คนต่อครัวเรือน และมีรายได้ของครัวเรือนต่อปี เฉลี่ย 276,093.75 บาท มีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 23.72 ไร่

เกษตรกรส่วนใหญ่มีการเลี้ยงชันโรง และเกษตรกรที่เลี้ยงชันโรงมีชันโรงเฉลี่ย 6.69 รัง มีพืชอาหารของชันโรงส่วนใหญ่คือเงาะ และใช้ประโยชน์จากพันธุ์ชันโรงในการผสมเกสรพืช

1.3.2 ความพึงพอใจของเกษตรกร พบว่า ในภาพรวมเกษตรกรมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุดทั้ง 4 ด้าน โดยมีความพึงพอใจมากที่สุดในประเด็น กิจกรรมการฝึกอบรม และเมื่อพิจารณาแต่ละด้านพบว่า 1) ด้านวิทยากร เกษตรกรมีความพึงพอใจมากที่สุดในประเด็นความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ 2) ด้านเอกสารประกอบการอบรม มีความพึงพอใจมากที่สุดในประเด็น เนื้อหาสาระของเอกสารประกอบการอบรมสอดคล้องและสนับสนุนวัตถุประสงค์ของหัวข้อวิชา 3) ด้านสภาพแวดล้อมและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เกษตรกรมีความพึงพอใจมากที่สุดในประเด็นบรรยากาศเหมาะสมกับการฝึกอบรม 4) ด้านหลักสูตร เกษตรกรมีความพึงพอใจมากที่สุดในประเด็นกิจกรรมการฝึกอบรม

1.3.3 ข้อเสนอแนะของเกษตรกรเกี่ยวกับโครงการฝึกอบรม พบว่า เกษตรกรที่เข้ารับกาฝึกรอบรมเกือบหนึ่งในสาม เสนอแนะในด้านอื่นๆ ว่า ให้มีการอบรมการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากชันโรงต่อไป มากกว่าหนึ่งในสี่เล็กน้อยเสนอแนะในด้านเอกสารประกอบการอบรมว่า รูปภาพในเอกสารไม่ชัดเจนควรเป็นภาพสี ด้านหลักสูตร เสนอแนะว่า ควรมีการสนับสนุนพันธุ์ชันโรงให้เพียงพอกับเกษตรกรเพื่อการฝึกปฏิบัติให้กับเกษตรกร

1.3.4 ความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการอบรม พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้มากที่สุดใน 3 ประเด็นแรก เรียงลำดับ ดังนี้ เกษตรกรผู้เลี้ยงชันโรงนอกจากจะได้รับผลผลิตพืชเพิ่มขึ้นแล้วยังมีรายได้จากการจำหน่ายรังชันโรง น้ำผึ้งชันโรง และชันจากชันโรงด้วย รังชันโรงที่นำมาแยกขยายได้ต้องเป็นรังที่มีตัวเต็มวัยและตัวอ่อนพร้อมดักแด้ประมาณมากพอสมควร และชันโรงเป็นแมลงที่มีความสำคัญในการผสมเกสรพืชเพื่อเพิ่มผลผลิต และมีเกษตรกรตอบถูกเฉลี่ย 16.70 ข้อ จาก 20 ข้อ

1.3.5 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการอบรม

พบว่า ในภาพรวมเกษตรกรเห็นด้วยอยู่ในระดับมากที่สุด ประเด็นที่เกษตรกรเห็นด้วยอยู่ในระดับมากที่สุด 4 ประเด็น ดังนี้ การเลี้ยงชันโรงสามารถเพิ่มผลผลิตพืชได้ การเลี้ยงชันโรงสามารถเพิ่มรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การเลี้ยงชันโรงทำให้ท่านแนะนำให้ผู้อื่นทราบถึงประโยชน์ของการเลี้ยงชันโรง และการเลี้ยงชันโรงสามารถทำให้ผลผลิตมีคุณภาพดีขึ้น

1.3.6 การนำไปปฏิบัติของเกษตรกรหลังจากเข้ารับการอบรม พบว่า ในภาพรวมเกษตรกรมีการนำไปปฏิบัติในระดับปานกลาง โดยกิจกรรมที่เกษตรกรที่มีการเลี้ยงชันโรงนำไปปฏิบัติมากที่สุด คือ การวางรังชันโรงในบริเวณที่มีพืชอาหารเพียงพอและสมดุลกันกับปริมาณของชันโรง โดยปฏิบัติน้อยที่สุดในประเด็น เลือกชนิดที่ไม่ดุร้ายและไม่รบกวน มีความกระตือรือร้น และเกษตรกรที่มีการเลี้ยงชันโรงมีการนำไปปฏิบัติ 10.32 ข้อ จาก 15 ข้อ

2. อภิปรายผล

จากการศึกษาสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกร ความพึงพอใจของเกษตรกรต่อการเข้ารับการฝึกอบรม ข้อเสนอแนะของเกษตรกรเกี่ยวกับการฝึกอบรม ความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการฝึกอบรม ความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการฝึกอบรม การนำไปปฏิบัติของเกษตรกรหลังจากเข้ารับการฝึกอบรมโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรเฉพาะด้าน หลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร ปี 2556 ของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) มีสิ่งที่ควรอภิปรายดังนี้

2.1 สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

เกษตรกรที่เข้ารับการฝึกอบรมฯ ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 49.29 ปี จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4.84 คน มีแรงงานในภาคเกษตรในครัวเรือน 3 – 4 คน ซึ่งสอดคล้องในบางประเด็นและแตกต่างในบางประเด็นกับผลการวิจัยของ ธีระ กิจเจริญ (2549: 48 - 49) ที่ได้ทำการวิจัยการประเมินผลการฝึกอบรมตามโครงการโรงเรียนเกษตรกรไม้ผล จังหวัดระยอง พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศชาย เฉลี่ยอายุ 51 ปีขึ้นไป ระดับการศึกษาส่วนใหญ่ระดับชั้นประถมศึกษา ส่วนใหญ่มีสมาชิกในครอบครัวเฉลี่ย 3 คน เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร ในครอบครัวเฉลี่ยต่ำกว่า 3 คน และจะเห็นได้ว่าเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่มีอายุมากและเป็นเพศชาย ซึ่งเป็นผู้นำครอบครัวและมีอำนาจในการตัดสินใจในการพัฒนาอาชีพ ระดับการศึกษาของเกษตรกรส่วนใหญ่คือระดับประถมศึกษา ซึ่งอาจมีผลต่อการพัฒนาความรู้ในการประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของเกษตรกรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือน 4.84 คน และแรงงานในภาคเกษตรในครัวเรือน 3 – 4 คน จะเห็นได้ว่าเกษตรกรที่เข้ารับการฝึกอบรมฯ ส่วนใหญ่มีพื้นฐานในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ด้วย ครอบครัวของเกษตรกรเป็นครอบครัวใหญ่ และมีสมาชิกในครัวเรือนเป็นแรงงานในภาคเกษตรซึ่งจะส่งผลดีต่อการดำเนินโครงการให้ประสบความสำเร็จได้ จากการนำความรู้ที่ได้รับไปพัฒนาอาชีพทางการเกษตร และมีแรงงานเพียงพอในการประกอบกิจกรรมทางการเกษตรทั้งการทำการเกษตรและการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร

เกษตรกรส่วนใหญ่มีการเลี้ยงชันโรง และเกษตรกรที่เลี้ยงชันโรงมีชันโรงเฉลี่ย 6.69 รัง มีพืชอาหารของชันโรงส่วนใหญ่คือเงาะ และใช้ประโยชน์จากพันธุ์ชันโรงในการผสมเกสรพืช จะเห็นได้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่นำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมฯ ไปปฏิบัติ ในการใช้ชันโรงผสมเกสรเงาะเพื่อเพิ่มผลผลิต เพื่อพัฒนาอาชีพการเกษตรของตนเอง และมีการใช้ประโยชน์จากชันโรงในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์จากชันโรงน้อยที่สุด เนื่องจากการเลี้ยงชันโรง ใน 1 รัง จะสามารถเก็บผลผลิตน้ำผึ้งชันโรง ได้เมื่ออายุประมาณ 6 เดือน ได้ประมาณ 200 ซีซี ทำให้เกษตรกรที่เริ่มเลี้ยงชันโรงหลังจากการฝึกอบรม ยังไม่มีผลผลิตเพียงพอที่จะจำหน่ายได้

2.2 ความพึงพอใจของเกษตรกรต่อการเข้ารับการฝึกอบรม

ในภาพรวมเกษตรกรมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุดในทุกด้านโดยพึงพอใจมากที่สุดในประเด็นกิจกรรมการฝึกอบรม เนื่องจากกิจกรรมการฝึกอบรมประกอบด้วยการบรรยายความรู้เรื่องการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร ชีววิทยาของชันโรง และการเลี้ยงและเทคนิคการแยกขยายพันธุ์ชันโรง และมีการฝึกปฏิบัติการแยกขยายพันธุ์ชันโรง โดยสาธิตและให้ตัวแทนเกษตรกรฝึกแยกขยายพันธุ์ชันโรงด้วยตนเอง และสนับสนุนกล่องสำหรับเลี้ยงชันโรงให้กับเกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรสามารถหาพันธุ์จากธรรมชาติมาเลี้ยงด้วยตนเองได้

2.3 ข้อเสนอแนะของเกษตรกรเกี่ยวกับโครงการฝึกอบรม

เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ ให้ข้อเสนอแนะว่า ให้มีการอบรมการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากชันโรงต่อไปมากที่สุด เนื่องจากการเลี้ยงชันโรงนอกจากจะช่วยผสมเกสรเพื่อเพิ่มผลผลิตแล้ว ยังได้รับน้ำผึ้งชันโรง และชันจากชันโรง ซึ่งมีสรรพคุณทางยาสูง และมีราคาแพง สามารถนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ใช้ในครัวเรือนหรือจำหน่ายได้

2.4 ความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการฝึกอบรม

เกษตรกรมีความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการฝึกอบรมโดยเฉลี่ย 16.7 ข้อ จาก 20 ข้อ อยู่ในระดับมากที่สุด และมีความรู้มากที่สุดในประเด็น เกษตรกรผู้เลี้ยงชันโรงนอกจากจะได้รับผลผลิตพืชเพิ่มขึ้นแล้วยังมีรายได้จากการจำหน่ายรังชันโรง น้ำผึ้งชันโรง และชัน

จากชันโรงด้วย เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เข้ารับการฝึกอบรมได้ทราบถึงประโยชน์จากการเลี้ยงชันโรงมาก่อนหน้าแล้ว จากเกษตรกรผู้เลี้ยงชันโรงที่ประสบความสำเร็จในพื้นที่ และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการที่กล่าวว่า เกษตรกรที่เข้ารับการฝึกอาชีพทางการเกษตรเฉพาะด้านและได้รับบริการทางการเกษตรจากศูนย์ปฏิบัติการสามารถนำความรู้ไปใช้พัฒนากระบวนงานการเกษตรอย่างเต็มประสิทธิภาพตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงก่อให้เกิดรายได้เพิ่มมากขึ้นและเกิดความมั่นคงในอาชีพการเกษตรอย่างยั่งยืน

2.5 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการเลี้ยงชันโรงหลังจากเข้ารับการฝึกอบรม

ในภาพรวมเกษตรกรเห็นด้วยในระดับมากที่สุด ประเด็นที่เกษตรกรเห็นด้วยมากที่สุดได้แก่การเลี้ยงชันโรงสามารถเพิ่มผลผลิตพืชได้เนื่องจากเกษตรกรผู้เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ปลูกเงาะ และไม้ผลอื่นๆ ที่ต้องการการผสมเกสรเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความจำเป็นต้องใช้ชันโรงในการผสมเกสรเงาะ และไม้ผลอื่นๆ มีผลทำให้ผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่เห็นด้วยกับประเด็นการเลี้ยงชันโรงสามารถเพิ่มผลผลิตพืชได้

2.6 การนำไปปฏิบัติของเกษตรกรหลังจากเข้ารับการอบรม

ในภาพรวมเกษตรกรมีการนำไปปฏิบัติเฉลี่ย 10.49 ข้อ จาก 15 ข้อ ซึ่งอยู่ในระดับปานกลาง โดยนำไปปฏิบัติมากที่สุดในประเด็น การวางรังชันโรงในบริเวณที่มีพืชอาหารเพียงพอและสมดุลกันกับปริมาณของชันโรง เนื่องจากเมื่อเกษตรกรได้มีการเลี้ยงชันโรงแล้ว การวางรังชันโรงในบริเวณที่มีพืชอาหารเพียงพอและสมดุลกันกับปริมาณของชันโรง จะทำให้ชันโรงมีพัฒนาการที่ดี สามารถแยกขยายได้เร็ว ตลอดจนสามารถเก็บผลิตภัณฑ์ ได้แก่ น้ำผึ้งชันโรง และชันจากชันโรงได้เร็ว มีผลให้ผู้เลี้ยงชันโรงสามารถมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเลี้ยงชันโรงด้วย

3. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะของผู้วิจัย ได้จำแนกเป็น 2 ส่วนคือ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลจากการศึกษาเรื่องการประเมินผลฝึกอบรมโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรเฉพาะด้าน หลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตร ปี 2556 ของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ผู้วิจัยขอเสนอแนะ ดังนี้

3.1.1 ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ควรมีการปรับเนื้อหาหลักสูตร และเทคนิคในการถ่ายทอดความรู้ให้สอดคล้องกับผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่ เนื่องจาก

เกษตรกรที่เข้าอบรมส่วนใหญ่มีอายุมาก และระดับการศึกษาชั้นประถมศึกษา ซึ่งมีความสามารถในการรับความรู้ได้น้อย

3.1.2 ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ควรพัฒนาเกษตรกรที่เลี้ยงชันโรงประสบความสำเร็จ ให้เป็นจุดเรียนรู้การเลี้ยงชันโรง เพื่อให้เกษตรกรใกล้เคียงได้มาศึกษาเรียนรู้ และนำไปปฏิบัติในการผลิตไม้ผลของตนเอง

3.1.3 ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ควรมีการติดตามและประเมินผลเกษตรกรหลังจากการอบรม โดยเน้นในประเด็นวิธีการปฏิบัติในการเลี้ยงชันโรงของเกษตรกร เพื่อแนะนำให้เกษตรกรปฏิบัติอย่างถูกต้อง เนื่องจากผลการศึกษาทำให้ทราบว่าเกษตรกรมีความรู้ในการเลี้ยงชันโรงระดับมาก มีความคิดเห็นต่อการเลี้ยงชันโรงในระดับมากที่สุดและมีการนำไปปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง และมีการติดตามประเมินผล หลังจากการอบรมเป็นระยะๆ ตั้งแต่หลังจากการอบรม จนถึงในระยะเวลาที่เกษตรกรนำไปปฏิบัติได้จนเห็นผลอย่างชัดเจน

3.1.4 ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ควรนำหลักสูตรการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากชันโรง มาพัฒนาให้ต่อเนื่องจากหลักสูตร การเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตรเพื่อให้เกษตรกรที่ผ่านการอบรม สามารถเลี้ยง และจัดการชันโรง ตลอดจนนำผลิตภัณฑ์จากชันโรงมาแปรรูปให้เกิดประโยชน์ต่อไปได้

3.1.5 สำนักงานเกษตรจังหวัดจันทบุรีและตราด ควรมีการนำหลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตรไปพัฒนาร่วมกับหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเงาะ ทุเรียน ลำไย ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจ และเป็นพืชเป้าหมายในการผสมเกสรของชันโรง และนำไปถ่ายทอดให้กับเกษตรกรในพื้นที่

3.1.6 กรมส่งเสริมการเกษตรควรสนับสนุนงบประมาณเพิ่มเติมในการสนับสนุนพันธุ์ชันโรงให้แก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ เพื่อให้เกษตรกรได้ฝึกปฏิบัติทุกคน และนำไปแยกขยายพันธุ์ต่อไปได้ เพื่อให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ นำความรู้จากการฝึกอบรมไปปฏิบัติได้ทุกคน

3.1.7 เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการควรมีการจัดเตรียมสถานที่ฝึกอบรมล่วงหน้า เพื่อวางแผนและเตรียมความพร้อมในการฝึกอบรม โดยประสานงานกับเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบพื้นที่ให้กำหนดสถานที่ที่เหมาะสมกับกับการดำเนินการฝึกอบรม เพื่อให้การดำเนินโครงการฯ มีประสิทธิภาพมากที่สุด

3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 ผู้ที่สนใจในการทำวิจัยควรมีการศึกษาสถานการณ์การเลี้ยงชันโรงจังหวัดจันทบุรี เพื่อศึกษาวิธีการเลี้ยง พันธุ์ชันโรง การใช้ประโยชน์จากชันโรง และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงชันโรง และนำผลการวิจัยมาพัฒนาหลักสูตรการเลี้ยงชันโรงเพื่อการเกษตรต่อไป

3.2.2 ผู้ที่สนใจในการทำวิจัยควรมีการประเมินผลโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรเฉพาะด้านของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการเกษตรจังหวัดจันทบุรี (ผึ้ง) ในหลักสูตรอื่นๆ เพื่อนำผลการวิจัยมาปรับปรุงและพัฒนาการฝึกอบรมต่อไป